

Література

1. Гальперин П.Я. Основные результаты исследований по проблеме "Формирование умственных действий и понятий". – М.: Изд-во МГУ, 1965. – 52 с.
2. Раев А.И. Психологические основы управления умственной деятельностью учащихся в процессе обучения. – Л.: Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И.Герцена, 1971. – 72с.
3. Раев А.И. Управление умственной деятельностью младшего школьника: Учебное пособие. – Л.: Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И.Герцена, 1976. – 133 с.
4. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности учащихся. – М.: Знание, 1985. – 95с.
5. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 175с.

Ковальчук Л.В.

Институт педагогіки АПН України

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ ШКОЛЯРІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Серед проблем, від розв'язання яких залежить здійснення національного відродження України, важливе місце належить формуванню національної свідомості. Це зумовлюється, насамперед тим, що високий рівень національної свідомості пов'язаний не просто з теоретичним усвідомленням процесів національного відродження, а й з практичною готовністю людини до участі в розбудові незалежної держави. Без належного виховання процес розбудови міцних підвалин української держави неможливий. Людина байдужа до національних надбань свого народу, у якої немає національних орієнтирів, поступово втрачає свій зв'язок з Батьківщиною. Зміст освіти, форми і методи навчання та виховання в школі мають будуватися на засадах гуманізму, з урахуванням багатотисячолітньої історії народу, на основі його національно-культурних особливостей і традицій, збагачених ідеалами та нормами загальнолюдських цінностей, інтернаціональними здобутками.

Слід чітко усвідомлювати, що самосвідомість – це історично розвинутий процес, який виступає на різних рівнях і в різних формах. Існуюча риса в характеристиці самосвідомості – це здатність розумної людини не тільки відокремити себе від іншого світу, а й протиставити себе самій. Разом з тим у самосвідомості відбувається усвідомлення самого себе не як чогось абсолютного відокремленого від світу, а у різноманітних відношеннях з ним.

Зв'язок людини і суспільства, самореалізації і самосвідомості є складним процесом з іманентним і глибокими суперечностями. Тому і самосвідомість українського народу тривалий час залишалась явищем проблематичним. Українська спільнота самоіндефікувалася через спільну історичну долю, вікові звичаї, норми громадського життя та зв'язок з природним середовищем.

Проте тривала відсутність державно-політичного забезпечення культури призвела до збіднення її повнокровного поступу. Соціонормативний рівень культури залишився витісненим вартостями чужих цивілізацій, за якими ідеї та норми, неадекватні життю українського народу. Втрата національної школи, освіти, науки, професійних мистецьких набутоків, заборона будь-якої української політичної діяльності приглушила національну свідомість; постала загроза існування народу з його органічно екологічним середовищем.

Саме поняття української національної самосвідомості потрапило під дію кримінальної покори і стало небезпечним для кожного, хто свідомо чи навіть стихійно міг його виявити. І лише за останні роки ми маємо право сказати вголос: "Ми українці!". Але сказати мало. Це усвідомлення своєї приналежності до української нації повинно зберігатися у глибинах душі і виховуватися з самого дитинства.

У дітей з розвиненою національною самосвідомістю формуються стійкі мотиви приналежності: користь народу, нації. У них підвищується громадська відповідальність за свої вчинки. У цьому процесі формується і справжня любов до інших народів, культур. Істинними поборниками дружби між народами, як свідчить світова історія, є люди. Які палко люблять свій народ, і, отже, творити добро для інших народів може лише той, хто навчиться творити його для рідного народу.

У сучасних умовах, коли український народ вступив у нову еру свого історичного розвитку, національне виховання найбільш відповідає потребам відродження України. Воно сприяє формуванню основних компонентів духовного світу особистості, національної психології, національного мислення, національного характеру і темпераменту, народної моралі й етики, народної естетики, народної самосвідомості, національної свідомості та самосвідомості. Отже, формування національної самосвідомості в кожній людині здійснюється в тісному взаємозв'язку з формуванням інших громадських рис особистості, які є результатом національного виховання. А воно являє собою систему, яка створювалася протягом віків самим народом. Система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світогляд та цілісні орієнтації молоді, передати їй національний досвід, надбання попередніх поколінь.

Завдяки національному вихованню в молоді найповніше реалізуються природні нахили, формується національний склад, мислення, психіки, національний характер і світогляд. Отже, йдеться про необхідність

систематичного і цілеспрямованого виховання національного типу особистості, формування в неї національної свідомості та самосвідомості, чим досягається духовна єдність поколінь, наступність національної культури і безсмертя нації.

Вагомий внесок у справу формування національної самосвідомості має зробити педагогічна наука, яка, з одного боку, завжди була і є провідником суспільства в галузі освіти і виховання, а з іншого – формує педагогічні кадри, які мають забезпечити докорінне оновлення сучасної школи на засадах широкого використання національних цінностей, традицій, звичаїв, національної педагогічної спадщини. Перед психолого-педагогічними науками постає питання про те, що потрібно зробити, щоб сьогоднішній випускник школи став носієм і провідником національного відродження, здатним до подвижницької праці справжнього патріота і громадянина своєї держави.

На думку Ю.Римаренка, слід врахувати таку важливу компоненту національної самосвідомості – як звернення у майбутнє, саме тут її прогресивні потенції. Важливо так спрямувати виховний процес, щоб зростання національної самосвідомості проявлялося не стільки як процес посилення національних почуттів, усієї емоційної сфери, що, безумовно, важливо, скільки як більш глибока усвідомленість дійсних і корінних національних інтересів та потреб розвитку. Це визначається, до речі, такою якістю національної самосвідомості, як самопізнання, потяг пізнати самого себе в оточуючому світі, зокрема, виявити дійсні джерела національного розвитку. Одним із таких джерел самопізнання є рідна мова, оскільки в ній найповніше відображено й зафіксовано всі тонкощі світосприйняття, буття, історичний шлях, ментальність і характер.

Незважаючи на геноцидні й етноцидні експерименти щодо прискорення цивілізаційного прогресу, підтвердилося столітньої давності припущення О.Потебні, що «як людині, так і народові з кожним роком важче вийти з колії, прокладуваної для нього своєю мовою, власне на стільки, наскільки поглиблюється ця колія». Справа в тому, що мова – це витвір і водночас знаряддя, інструмент культури і вона має шанс на вічність.

Сьогодні, як ніколи, люди почали усвідомлювати, що без культури не може бути інших функціональних атрибутів цивілізованого суспільства включно з демократією та нормальним політичним і економічним життям.

Усвідомлення в суспільстві ролі національної культури має наслідком відповідну політику держави. Наприклад, рада з освіти в Японії визначила три кардинальні мети, які стоять перед освітою в цій країні у XXI столітті. Третя з них сформульована так: *«Виховувати японців із широким світоглядом, що піклуються про збереження своєї культурної ідентичності і водночас поважають специфіку інших різнонаціональних культур»*.

Йоган Гейзінга вважав, що поняття культури поєднане з самосвідомістю вільного, морального, відповідального індивіда як члена людської спільноти. Про культуру не можна говорити там, де немає громадянської гідності особи.

Самоусвідомлення себе на тлі органічних культурних вартостей проходить рефлексію відповідальності, моральної причетності до долі ближнього, хто потребує його допомоги. Тому прагнення до взаємопідтримки, єднання з людьми навіть в економічній площині «шукає вираження через: обмеження самодисципліною, почуття обов'язку, кооперативний спосіб поведінки – вигоду особисту не супроти вигоди ближнього, повагу до суспільних вигод і норм» (Б.Гаврилишин).

Поділяючи думки Б.Гаврилишина, наведемо ще одну думку, висловлену понад півстоліття раніше, і яка безпосередньо стосується України: «Не чистий індивідуалізм є характерний для українця, а лишень українська асоціативна група, громада, артіль. Це є одиниця українського типу більшої організації. Сумою груп є чумацька валка і союз кооператорів, і територіальна курінна організація Січі» (Ю.Липа).

Міркування Ю.Липи, свідомого інтелектуала й патріота України, наведені не тільки для того, аби показати проблему національної самосвідомості, а щоб загострити увагу над пошуками шляхів до української державності у минулому й сучасному.

Для подолання синдрому прищепленої українцям безпорадності та інших генетичне не властивих рис, у відродженні національних вартостей величезне значення має плекання гідності й самоповаги – як особистої, так і національної. В.Ротенберг вважає, що «аби вести боротьбу, яка видається безнадійною, треба мати високу самоповагу, треба, аби точка відліку діянь була всередині, а не ззовні». Тобто, потрібно боротися за свій народ, за свою вітчизну, свою державу, за свою національну ідею, бо, як писав Ю.Вассиян, «ні земля, ні хліб, ні багатство; ні щастя не дають чарівної сили визволу, і хто записав їм свою душу – ввійде до царства золотої свободи». Це слова українського націоналіста, імені якого не можна було згадувати в Україні десятки років. Але ще радикальніше висловлюються представники тих народів, у середовищі яких націоналізм буцімто не існує. Так, французький політик і вчений Алексіс де Токвіль говорить: «Хто у свободі шукає щось, крім неї самої, той створений для рабства».

Національна гідність і самоповага – це атрибути національної самосвідомості, тобто осмисленого, «когнітивного» ставлення до себе, до свого народу, своєї держави, історії, культури, мови. Це перманентне зусилля пізнавати ці феномени, пізнавати інших, аби зрозуміти суть і сенс перебування свого і своєї спільноти на світі, аби знати справжні вартості та вміти відрізнити їх від фіктивних і фальшивих.

Свого часу П.Манчіні говорив, що територія, походження, мова, побут і звичаї, минувшина, законодавство, релігія – всі ці об'єктивні ознаки нації ще не творять цієї спільноти, бо вони – немов життєздатна, але мертва матерія, яка потребує «подиху життя». «Тим подихом, що оживляє націю, є національна свідомість – почування, яке вона витворює із самої себе та яке дає їй змогу утримуватися назовні і виявлятися всередині» [8, С. 178].

Великого значення самосвідомості надавав В.Жаботинський: «Я висуваю інший критерій вищої раси – самосвідомість... Зовні вона виявляється в тому, що ми називаємо різним іменем – частіше за все гордістю. Це є риса, завдяки якій король Лір і в рубищі залишається королем, він не може позбутися цього усвідомлення».

Усвідомлення себе – це і є формування самосвідомості. Таким чином, самосвідомість становить основу можливостей або свідомого ставлення до світу і людини взагалі.

Національна самосвідомість складається навколо усвідомлення причетності людини до роду і соціальної групи, існуючих як факт існування певної культурної системи. Історія засвідчує: національність у свідомості – це виявлення часового модусу буття людини жити не тільки тепер, у дану мить, а й завтра – у перспективі. Тобто, національне усвідомлення – це раціональне, інтелектуальне прагнення завбачити перспективи життя народу в системі його самозбереження. Тому поняття української перспективи адекватне національній самосвідомості народу.

У розвитку національної самосвідомості дитини і зрілої особи О.Вишневський виділяє три окремі етапи: перший – етап раннього етнічного самовдосконалення. Він починається з раннього періоду життя в сім'ї, з маминої коліскової, бабусиної казки, з народних звичаїв та обрядів, з народної пісні. У сім'ї та школі діти вчаться поважати ідеал свого народу, шанобливо ставитися до видатних українських історичних і культурних діячів. У ранньому віці дитина засвоює культуру рідного дому, сім'ї, предків рідного села, міста. Другий етап – етап національно-політичної самосвідомості. Він припадає переважно на підлітковий вік і передбачає усвідомлення себе як частки нації серед інших націй. На цьому, етапі відновлюється історична пам'ять і формується почуття національної гідності. До факторів відродження історичної пам'яті належить все, що відбиває історичний шлях нашого народу, його боротьбу за волю. Для відновлення почуття національної гідності величезне значення має висвітлення правдивої історичної культури та освіти нашого народу, повернення до культурних надбань.

Важливу роль тут відіграє викладання історії України, культури, народознавства, повернення забутих або невідомих імен українських вчених,

художників, композиторів, культурних діячів, видатних політиків. Етап національно-політичного самоусвідомлення пов'язаний з громадською активністю. Юнак чи дівчина усвідомлює політичну ситуацію, в якій живе-та розвивається нація. Становлення національного руху базується на любові до інших інтересів, до рідного краю. Молода людина повинна розуміти інших людей, які теж люблять свою націю. Третій етап – етап громадського самоусвідомлення, людина усвідомлює, що бути націоналістом – значить любити свою націю, бути патріотом – значить любити свою Батьківщину. Тут вся багатогранна діяльність громадянина концентрується в загальнонаціональних завданнях, проблемах національної самосвідомості, стимулює самовіддану працю на користь України. Громадсько-державний рівень становлення національної самосвідомості передбачає терпиме ставлення до національно-культурних цінностей інших народів. Згадані вище етапи громадського становлення людини відповідно позначаються на самому змістові її національної свідомості, спричиняються до формування її специфічних аспектів: етнічного, національно-політичного, державно-патріотичного. Є підстави вважати, що саме наявність цих аспектів у світогляді людини вказує на її зрілість. Важко дається українському народові самоусвідомлення і повернення до своєї держави, рідної мови та інших національних вартостей. Тяжить над ним колоніальне минуле, даються взнаки деформації ментальності, рецидиви свідомості, наслідки геноциду й етноциду. Однак немає підстав пророкувати йому загибель. Національне становлення вимагає часу і зусиль.

Національна самосвідомість української перспективи відображається на всіх верствах населення і навіть етнічних групах спільними вартостями державотворення. Це передбачає позитивну активність усіх етнічних груп, у межах якої самосвідомість кожної особи не замикатиметься на власному егоцентризмі, в тому числі егоцентризмі національному.

Світові потрібна українська самостійна держава, бо вона примножує в ньому кількість свободи. На думку Я.Радевича-Винницького, світові потрібна наша культура й мова, бо з ними світ багатший і різноманітніший.

Гармонійне поєднання національного і вселюдського: закритості й відкритості, спадковості й змінності забезпечить українській нації її розвиток і процвітання. Необхідно культивувати власні національні вартості, розкривати глибини і потенції українського духу і водночас засвоювати духовні багатства інших народів, роблячи їх власністю, органічною частиною своєї матеріальної і духовної культури. Тільки взаємодія з якомога ширшим колом культур дасть можливість уберегти себе від розчинення в якійсь одній культурі, отже, і в нації.

Література

1. Потебня А.А. Мысли язык. – 171 с.
2. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації.
3. Сузуки Й. Реформа образования в Японии. Навстречу XXI веку // Перспективы: Вопросы образования. (UNESCO / 1991. – № 1. – 24 с.).
4. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. – К., 1990. – 29 с.
5. Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992. – С. 177-178.
6. Ротенберг В. Преодоление обученной беспомощности... – 148 с.
7. Вассиян Ю. Степовий сфікс... – 212 с.
8. Цит. за: Бочковський О.І. Вступ до націології... – 178 с.
9. Жаботинський В. (З.) Избранное. – Иерусалим, 5752. – Санкт-Петербург, 1992. – 111 с.
10. Вишневський О. Сучасне українське виховання. – Львів, 1996.

*Ковчина І.М.
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова*

ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЩОДО ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

З розширенням у суспільстві масштабів соціальної роботи розвивається і законодавча база. Тільки за останні роки прийнято цілий ряд законів, які мають основоположне значення для організації та наповнення конкретним змістом діяльності соціальних служб та інших установ соціального захисту дітей та молоді, особливо в умовах розширення ринкових відносин в економіці.

В умовах перетворення, демократизації життя, радикальних економічних та політичних змін суспільство потребує освіченого громадянина із сталими поглядами та, разом з тим, активного, який знаходиться у постійному пошуку. У підготовці такої людини особливу роль повинна виконати школа, де вчитель виступає найважливішою особою реформування всієї системи освіти. У зв'язку з цим особливо актуальним є поліпшення підготовки вчительських кадрів, які покликані підняти на новий рівень освіти та виховання молодого покоління, його підготовку до самостійного життя.

За останнє десятиліття докорінно змінилися цілі та завдання виховання дітей та молоді, зміст їх навчання та виховання, методи навчально-виховної роботи. Все це потребувало критичної переоцінки усталених положень у системі освіти та використання принципово нового підходу до них.